

26. Kent ve Nostalji: Melisa Gürpınar'ın İstanbul anlatıları**Sezin Seda ALTUN¹****APA:** Altun, S. S. (2022). Kent ve nostalji: Melisa Gürpınar'ın İstanbul Anlatıları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 393-406. DOI: 10.29000/rumelide.1104558.**Öz**

Melisa Gürpınar, Türk edebiyatında 1960'lardan 2000'lere uzanan süreçte şiir, roman, deneme, düzyazı-şiir, çocuk kitabı ve anlatı türlerinde kaleme aldığı yapıtlarıyla kendine önemli bir yer edinmiştir. Onu kuşatan evrenin, doğanın, kentin, insanların, yaşam pratiklerinin duyarlı bir sesi olmuştur. Yapıtlarında, özellikle anlatılarında, geçmiş zamana duyulan özlem, çocukluk ve gençlik anılarını hatırlayış metinlerin odak noktasını oluşturmaktadır. İstanbul Anlatıları başlığı altında yayımlanan *Dul Evinde İncesaz* ve *Mühür Kesesi*, 1950'lerden 2000'lere İstanbul'un kent yaşamına ait önemli tespit, değerlendirme ve eleştirilerin yer aldığı metinlerdir. Anlatılar bireysel duygulanımların ifadesi olmakla kalmamış, belli bir dönemin toplum hayatına ve kültürel dinamiklerine ışık tutan vesikalara dönüşmüştür. Bu metinlerde, İstanbul'un tarihine ve kentin günlük yaşayışına ait unsurlar, kentte yaşanan değişimin insanların kişisel hayatlarında yarattığı etkiler, doğa ve mevsimler, kaybolan değerler ile yitirilen kent duyarlılığı aktarılmaktadır. Anlatılar kaynağını yaşamışlıklardan ve anılardan, diğer bir deyişle gerçeklikten alır. Söz konusu gerçekliğin yazıya aktarılma sürecinde ise güçlü bir nostalji duygusu kendini gösterir. Bu çalışma, şairin İstanbul'a yönelttiği nostaljik bakışa odaklanmaktadır. Bu bağlamda önce, kent üzerine yazmanın kaçınılmazlığını ve kendisi için bir tür zorunluluğu ifade ettiğini vurgulayan Gürpınar'ın kentle olan ilişkisine değinilmiştir. Ardından nostalji kavramının ortaya çıktığı tarihsel/toplumsal koşullara, kavramın kullanım alanlarına, yüzyıllar içinde değişen anlamlarına yer verilmiştir. Daha sonra anlatılar, Svetlana Boym'un, düşünsel nostalji kavramı merkezde olmakla birlikte, nostalji kuramının ışığında incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Melisa Gürpınar, kent, nostalji, İstanbul anlatıları, *Dul Evinde İncesaz*, *Mühür Kesesi***The City and nostalgia: Melisa Gürpınar's İstanbul narratives****Abstract**

Melisa Gürpınar assumes an important place in the process of Turkish literature from the 1960s to the 2000s with her works in the genres of poetry, novel, essay, prose-poem, children's literature and narrative. She proves to be a sensitive voice of the cosmos, nature, city, people and life practices surrounding her. In her works, especially in the narratives, longing for the past, childhood and youth memories compose the main point of focus. Published under the title of İstanbul Narratives, *Dul Evinde İncesaz* and *Mühür Kesesi* are texts that include important determinations, evaluations and criticisms of İstanbul's urban life in the period from the 1950s to the 2000s. The narratives are not limited to the expression of individual feelings, but also turned into can be viewed as documents that shed light on the social life and cultural dynamics of the period. In these texts, elements of the history

¹ Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, Türkiye), sezinsedaaltun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2567-7571 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.03.2022-kabul tarihi: 20.04.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1104558]

of İstanbul and the daily life of the city, the effects of the transformations of the city on people's personal lives, nature and seasons, lost values and lost urban sensitivity are conveyed. The narratives take their source from experiences and memories, in other words, from reality. A strong sense of nostalgia manifests itself in the process of translating the aforementioned reality into writing. This study focuses on the poet's nostalgic view towards İstanbul. In this context, I first analyse Gürpınar's relationship with the city, who states it to be inevitable for her not to write about the city. This is followed by an exposition of the historical/social conditions in which the concept of nostalgia emerged, as well as its areas of usage and the relevant changes of meaning over the centuries. Lastly I evaluate the Gürpınar's narratives in the light of Svetlana Boym's theory of nostalgia, with the concept of reflective nostalgia at the centre.

Keywords: Melisa Gürpınar, city, nostalgia, İstanbul narratives, *Dul Evinde İncesaz*, *Mühür Kesesi*

1. Hayatı

Asıl adı Zeynep Melisa Erdönmez olan Melisa Gürpınar² 9 Aralık 1941'de İstanbul'da doğdu. Çamlıca Kız Lisesi'ni ve Beyoğlu Ticaret Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde okudu. İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nü bitirdi (1964). Tiyatro öğrenimini Londra'da sürdürdü. 1965-67 yılları arasında BBC Türkçe servisinde yaptığı kültür konuşmalarıyla ilk tiyatro eleştirilerini ortaya koydu. *Zeren* dergisinde yazı işleri müdürlüğü (1962-63), Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'nde tiyatro eğitmenliği (1963-64) yaptı. İlk şiir kitabı *Umut Pembeleri* 1962'de yayımlandı. Öğrencilik yılları ve sonrasında, edebiyat alanındaki çalışmalarını sürdürürken bir yandan da tiyatro alanında gerçekleştirilen amatör ve profesyonel girişimlere kurucu ve eğitmen olarak katkılarda bulundu. Yeni Tiyatro Derneği Başkanlığı (1965-66) yaptı. Kardeş Sahne'nin kurucu ortakları arasında yer aldı (1969-70). Aynı yıllarda matbaa işletmeciliği ile uğraştı. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosu Repertuar Kurulu üyeliğinde yer aldı (1993-94). Müjdat Gezen Sanat Merkezi'nde ve diğer özel tiyatro kurslarında ders verdi. (1995-96) Pen Yazarlar Derneği, Oyun Yazarları Derneği, Uluslararası Eleştirmenler Birliği ve BESAM üyeliklerinde bulundu. İlk yazısı ("Köy ve Şehir Romanı") 1959 yılında *Vatan* gazetesinde yayımlandı. Şiir ve yazıları ağırlıklı olarak *Varlık*, *Gösteri*, *İstanbul*, *Yelken*, *Otağ*, *Ataç*, *Soyut*, *Edebiyat '81*, *Milliyet Sanat*, *Edebiyat-Eleştiri*, *E* gibi dergilerde yayımlandı. 1966 yılına kadar Melisa Erdönmez imzasını kullandı. Üç çocuk annesi olan şair 2014 yılında hayatını kaybetti. ("Melisa Gürpınar", 1: 490)

2. Kenti ve anıları yazmak

Kendisini "köşesinde sessizce şiir yazmaya çabalayan düşüklü bir kadın" (2008: 147) olarak tanımlayan Melisa Gürpınar için yazarak kayıt altına almak, yaşam deneyimlerini sanatsal yaratıya dönüştürmek bir tercih olmaktan öte zorunluluk gibidir. Şair yaşamak ve yaşamdan devşirdiklerini, deneyimlerini, biriktirdiklerini aktarmak ister:

² Eserleri: Şiir: *Umut Pembeleri* (1962), *Yeni Bir Gün Şarkısı* (1975), *Geceyarısı Notları* (1980), *Ara Beni Sevgilim Sözcüklerin İçinde* (1983), *Yaz Mektupları* (1985), *İstanbul'un Gözleri Mahmur* (1990-1991 yılı Halil Kocagöz Ödülü), *Çocukluğum ve Ölümüm* (1992), *Salkımsöğütlerin Gölgesinde* (Düzyazı Şiir-1998), *Her Harf Bir Melek* (1999), *Ada Şiirleri* (2003- Cevdet Kudret Şiir Ödülü), *Küçük Şeyler* (Haiku, 2004), *Elyazısı Yılları* (2008), *Güzel Acılar Ülkesi* (2014). Roman: *Okul Arkadaşım* (1998) Deneme-Anı: *Çamlıca'dan Yeldeğirmeni'ne Rüzgârın Peşinde* (2009). Çocuk Kitabı: *Uçup Giden Kent* (1991), *Kitap Benim Kanadım* (1998), *Gel Dünyayı Seyredelim* (2008). Oyun: *Yeni Zaman Eski Hayat* (1993-1994 yılı Avni Dilligil Ödülü), *Zaman Adında Bir Kadın* (2006- İsmet Küntay En İyi Yerli Oyun Ödülü/Tiyatro Tiyatro dergisinin En İyi Oyun Ödülü), *Şu Bizim Evliya Çelebi* (2011). Anlatı: *Dul Evinde İncesaz* (2008), *Mühür Kesesi* (2009).

“Bizde yazıya geçirmemek, kayıt altına almamak gibi bir gelenek var yaşanılanları. Kültür, türküler gibi sözlü olarak kulaktan kulağa dolaşacak kadar yalın değil her zaman. Derin ve karmaşık. Kil tabletlere yazabildikleri için Sümerlerin kaç yüz çeşit ekmek yaptıklarını biliyoruz da, elimizde belge olmadığı için şu yel değirmenlerinin izini kovalayamıyoruz. Ne zaman yıkıldılar bilemiyoruz. Bildiklerimizi de hemen unutuyoruz zaten.” (Gürpınar, 2009b: 45)

Okurla sohbet havasında kurduğu anlatı metinlerinde geçmiş hatırlamanın kendisine aynı anda hem haz hem de acı verdiğini söyler. Buradan da geleceğe bir bakış yöneltir. Dünün ve bugünün hazlarıyla acılarını akıldan çıkarmadan, sonsuz yarına selamlar yollayarak anlatır (2008: 91). Ona göre insan kısacık ömrü içinde sonsuzluktan nasibini ancak geçmiş zamanın izlerini bugünkü hayatın üzerine düşürdüğünde, o izleri kovalayabildiğinde alır (2009b: 13). Bu nedenle anılara başvurmaktan başka çare yoktur. Anılar, düşlerden biraz daha parlak ve kalıcı, üstelik biraz daha gerçeğe yakındırlar (2008: 103).

“Metropolleşen kentler, bütün ülkelerde çözülmesi gerekli sorunlarla doludur. Ama İstanbul gibi geç kalanlar, yetersiz metroları, düzensiz trafiği, plansız yerleşim alanları, cadde ve sokaklara tükürmeyi, izmarit atmaya doğal sayan kent insanlarıyla, bir yeryüzü cehennemi olmaya adaydırlar. Ve İstanbul’da yaşayanlar, kentin cennete benzetilen yanlarını, Boğaz’ını, Adalar’ını, minarelerini, gün batımlarını anarak, kendilerini sürekli avuturlar. Ben de onlardan biriyim işte. Ne yaptım? Belki de ömrümce rüzgâr alıp rüzgâr sattım kendimce. Havayı, boşluğu, imgeleri, renkleri kovaladım.” (Gürpınar, 2009b: 114)

Günün meselelerinin dağınıklığı içinde en durağan konunun anılar olduğunu söyleyen şair için yaşanıp bitmiş, belleğin derin dondurucusunda korunmaya alınmış yaşam parçacıklarını diriltip her tür sanat yapıtının içinde çoğaltmak olasıdır. Anıların neler getireceği, nasıl etkiler uyandıracacağı ise anımsayanın seçimine, geçmişe ve bugüne karşı bir duruşunun olup olmamasına bağlıdır. Şair yazarak geçmişten bugüne taşıyabildiklerinin, unutup hiç bilmediklerinin yanında çok az bir yer tuttuğunu ifade eder. Davetsiz konuklar adını verdiği anılar birbirini çağırırken, önce zihninde sonra da kâğıt üstünde bir karmaşa yaşadığını söyler. Düzensizlik ve dağılma baş edebilmek, anıları bir biçime sokabilmekse ilkin şairin kendisini rahatlatır. Anılarını kaleme alırken en çok çocukluğunu uyandırdığını, o konuşkan çocuğu kıskırttığını belirtir. Çünkü İstanbul’un elli altmış yıl önceki soluk alıp verişlerini en çok o dinlemiştir (2009a: 10). Hatırlama aynı zamanda son derece sancılı ve yorucudur: “Şimdi geride kalan ölgün zamanları ve ışısız bir kenti durmaksızın anmaktan yorulduğumu seziniyorum.” (2009a: 51)

“Her ne kadar kent bizi üzse, biz onu hırpalasak da, kentten bıkmıyoruz. Vazgeçilmiyor. Kentin hiç görmediğimiz, içinden geçmediğimiz bin bir köşesi, her an bizi çağırıyor sanki. Merakımızı ayakta tutuyor. Bir mahalleye, küçük bir yerleşim birimine sıkışıp kalmadığımız duygusunu veriyor gizli den gizliye. Özgürlük aşıyor ruhumuza. Kent, evde oturana bile bir gün dışarıya çıktığında, birbirine açılan sonsuz sayıda sokakları caddeleriyle bir havayla kapısını aralıyor. Herkese bir umut, herkese bir acı, herkese hayata sarılacak, tutunacak bir dal var kentte. Kent, içinden çıkılmayacak kireç kuyuları, katran kazanlarıyla da doludur, sakınabilirsen sakınırsın elbette. Ama gene de kendini bir yere, bir kente ait hissetmek, hayatın bir kazanımıdır. Varlığını uygarlığa, tarihe eklemektir. Hele ki bu kent İstanbul ise.” (Gürpınar, 2009b: 124)

Gürpınar’a göre kent bilinçle eş anlamlıdır. Kentin kimliksizleşmesi sakinleri üzerinde bilinç kaybına yol açmaktadır. Kendi benini çocukluğundan başlayarak yazı yoluyla gün yüzüne çıkarmaya çalışsan, bu süreçte de kimliğini ve köklerini aramaya yönelen Gürpınar, onların tarihe gömülen atalarından çok, betonların altında kalmış bir kentin temellerinde gizli olduğunu söyler. Kendi neslinin geleceğe iç açıcı miraslar bırakamayacağını düşünür. Yakın geçmişini anma arzusu böylesi bir umutsuzluktan kaynaklanmaktadır. Nitekim şu sözleri onun, yüzünü bugünden ve gelecekte çok geçmişe döndüğünün ispatıdır:

“Ne insanların, ne çatlamış toprağın ne de ırmağın yüzü gülüyor. Torunlarıma hiçbir konuda bir söz veremiyorum. Ben böyle bir ‘bugün’ü ne yapayım. Yarınla ilgili bir ütopyam bile olamaz bu cehenneme dönmüş dünyada.” (2009a: 63)

Gürpınar'ın anılarının “doğup öldüğü ve gömüldüğü yer” İstanbul'dur (2008:8). Hem hayatı hem de sanatı için en önemli ve belirleyici ögenin İstanbul olduğunu her fırsatta vurgular (2008: 210). Yalnızca şiirlerinde değil, düzyazı metinlerinde de İstanbul merkezdedir. Gürpınar'ın yapıtlarında kent sözcüğü, şairin kendisinin de ifade ettiği gibi, İstanbul'u karşılamaktadır:

“Sözü uzatmadan, kaçınılmaz olarak bendeki kente, yani İstanbul'a, onunla ilgili anıların damıtık içki gibi baş döndüren acılar ve keyifler yaşatarak şiirlerin içine sızmasına, biraz daha yakından bakalım isterseniz. Umutsuzca da olsa.” (2008: 157)

Melisa Gürpınar İstanbul'un adını doğrudan anmasa da elli yılı aşan yazarlık yaşamında yazdığı her satıra, her dizeye bir İstanbul kokusunun kendiliğinden sindiğini söyler. Kenti yazmanın bir kaçınılmazlık olduğunu dile getirir. Kentin değişen yüzlerini anlatma görevini üstlenen sanatçı aynı zamanda onun kimliğini korumak adına da bir adım atmış olur. Şair kenti anlamak ve yazmak noktasında sanatçıların bir adım önde olduğunu düşünmektedir:

“Kentler tarihsel gelişimlerin taşıdığı bütün yükü kaldırır, kaldırmasına da, onların değişen yüzlerini anlamak ve anlatmak sanatçılara düşer çoğunlukla. Belki tarihçiler, şehirciler, mimarlar, çevreciler, yöneticiler de kentin ruhunu tanıyabilirler ama örneğin az bilip de çok sezen bir edebiyatçının sâfiyetiyle yarışmak, pek mümkün değildir bu konuda.” (2008: 157)

Gürpınar'a göre tarih başta olmak üzere, hangi açıdan bakılırsa bakılsın kentin büyüklüğü şaşırtıcıdır ve içinde kaybolmak çok kolaydır. Tarım toplumlarında zamanın büyük parçalar halinde kullanılmasına karşılık, uygarlık zaman aralıklarını küçültmeyi, dakikalarda yaşamayı, hızı, dikkati ve ayrıntıyı geliştirmiştir. Kent herkesindir ve orada açıklık vardır. Şair gösteriş ve debdebeyle gizlenemez bir sefaletin kent yaşamında yan yana durduğunu belirtir. Biraz özgürlük, biraz kölelik, zindan, su kemerleri, saltanat kayıkları, gül bahçeleri, bir o kadar da rivayet kentte iç içedir. Her çağda kentlerin çekim gücü, bir gök cismininki kadar etkileyici olmuştur. Bir goygoycu azığını ve değneğini alıp ilahisini söyleyerek kente yaklaşır, bir başkası topuyla tüfeğiyle gelir, surlarını yerle bir eder kentin. Ya da bir ırgat, yorganını sırtlayıp Haydarpaşa Garı'na iner (2008: 156-57). Bu tespitleriyle İstanbul'un metropol yapısına dikkat çeker Gürpınar. Çok kültürlü, çok değişkenli, dinamik bu yapı onu anlatmak isteyen sanatçıya zengin bir malzeme sunar. Gürpınar şairin kenti dil aracılığıyla yeniden kurduğunu; taşları söküp, surları yeniden ördüğünü ve aslında kentleri تنها ören yerleri olmaktan kurtaranın dilin kendisi olduğunu ifade eder (2008: 159). Kent gerçeği estetik düzlemde her defasında yeniden kurulur:

“Yazı yazarken bazen ben ona benzerim, bazen de o bana. Çoğu zaman insanlaşır sanki İstanbul. Yalvarır bana öyküsünü anlatmam için.” (www.insanokur.com).

Gürpınar'a göre bir sanatçı İstanbul'dan esinleniyor ya da İstanbulluluğu hem hayata hem sanata yansıtmak gibi hevesler taşıyorsa kentle sık sık buluşması elzemdir. Yıllarca önünden gelip geçilen ancak fark edilmeyen kurumuş bir çeşmeyle bakışmak gerekir. Bu da yetmez, onu anlatacak ruhun çeşmeye musallat olması, onu elde edene kadar peşinde koşması gerekir. “Dünyanın hangi kentinde yaşarsak yaşayalım böyle gerçeküstü birlikteliklerden doğabilir ancak çevrelendiğimiz ortamın gerçeğini, hakikatini içeren şiir.” (2008: 158)

Northrop Frye'in inancın etkisinde şekillenmiş olan kent tanımına göre, insanın var ettiği kentler, kâinat içinde önemsiz ve küçük birimler olarak görülmelerine rağmen, kâinatın özünü ve doğada var olma biçimini ortaya koyarlar:

“İncil'in diliyle söylersek kent, bireylerin 'canlı taşlar' gibi yaşadığı, çok bölümlü bir evdir... analogik düzlemde insan, doğayı içinde yaşatma yetisine sahip. İnsanın kent ve bahçeleri dünya kabuğundaki küçük sıyrıklardır yalnızca, ama insan evreninin biçimleridir.” (Calvino, 2014: 39)

Gürpınar'ın ailesinin bir kolu beş yüzyıl kadar önce İstanbul'a yerleşmiştir. Onun şehirle kurmuş olduğu bağ bir yönüyle bu uzun zamana ve gelenekler aracılığıyla edindiği, çocukluğunda deneyimlediği yaşantılara bağlanabilir. Fakat aynı zamanda bir şair olarak doğayı ve kenti içinde yaşatma gücüyle doğru orantılıdır. Gürpınar'ın İstanbulla ilişkisinde duygular, anılar, kelimeler değiş tokuş edilir. Bireyin kentle ilişkisi, özünde hislerin ve kişisel yaşanmışlıkların bir alışveriştir:

“Kentler birçok şeyin bir araya gelmesidir: Anıların, arzuların, bir dilin işaretlerinin. Kentler takas yerleridir, tıpkı bütün ekonomi tarihi kitaplarında anlatıldığı gibi, ama bu değiş-tokuşlar yalnızca ticarî takaslar değil; kelime, arzu ve anı değiş-tokuşlarıdır.” (Calvino, 2014: 13)

Kenti var eden her unsurun bireysel ve kolektif tarihin, geçmiş zamana ait değerlerin taşıyıcısı olma durumu Calvino'nun bir başka yazısında şöyle dile gelir:

“Oysa kent geçmişini dile vurmaz, çizik, çentik, oyma ve kakmalarında zamanın izini taşıyan her parçasına, sokak köşelerine, pencere parmaklıklarına, merdiven trabzanlarına, paratoner antenlerine, bayrak direklerine yazılı geçmişini bir elin çizgileri gibi barındırır içinde.” (2014: 62)

Melisa Gürpınar'ın İstanbul anlatılarında yaptığı da bir bakıma şehrin el çizgilerinde nelerin yazılı olduğunu tespit etmek, ilk bakışta göze görünmeyen, kendini belli etmeyen, unutulmuş izleri ve yaşanmışlıkları şiirsel bir dille ve üslupla ortaya koymaktır. İstanbul'un, içindeki değişik yapılanmalara karşın, bütünlüğü olan bir imparatorluk ruhu taşıdığını düşünmektedir. Kentin geçmişi ise onun değişmeyen iklimidir. Her semtinde, her sokağında dolaşan özel rayihalı tarihi bir esinti fark edenlerin başını döndürür. Dikkatlice bakılırsa camilerinde, kiliselerinde, mezarlıklarında, bostanlarında, yalılarında, çayırılarında, her yerde aynı İstanbul'a rastlanabilir. (2009b: 12)

İstanbul anlatılarının okunmasında ve analiz edilmesinde, şairin dil ve üslubuna dair hususiyetlerin anlaşılmasında *nostalji* kavramından yararlanılabileceği görülmektedir.

3. Nostaljinin tarihçesi

Geçmişe yönelik özlem duygusunu ifade eden nostalji yaygın, evrensel ve sosyal bir duygusal deneyimdir. Benlik, önemli sosyal bağlantılar ve kişisel olarak anlamlı yaşam olayları etrafında merkezlenir (Fiorito-Routledge, 2020: 1). Nostalji kavramının ortaya çıkışı 17. yüzyıla tekabül eder. Bu kavram ilk olarak İsviçreli doktor Johannes Hofer (1688-1934) tarafından ülkelerinden uzakta savaşmak zorunda kalan İsviçreli askerlerin sergilediği fiziksel ve psikolojik semptomlara atıfta bulunmak için kullanılır. Diğer bir deyişle Hofer, nostalji terimini tıbbi ve nörolojik bir hastalığı tanımlamak amacıyla kavramlaştırır. Bu semptomlar arasında sürekli olarak evi/yurdu/ait hissedilen mekânı düşünmek, ağlama nöbetlerine tutulmak, endişe hali, kalp atış ritminde bozulmalar, yeme ve uyku bozuklukları vardır. Kavram 18. yüzyılda da nörolojik bir rahatsızlık olarak görülmeye devam eder; özellikle Avrupa kıtasında doğrudan yurt özlemiyle (*homesickness*) ilişkilendirilir. Nostaljinin “kalbin hipokondrisi” olduğunun iddia edilmesiyle nostalji tedavi edilebilir bir hastalıktan onulmaz bir rahatsızlığa dönüşür. Modern çağın bir hastalığı (*maladie du pays, mal du siècle*) halini alır. Nostaljinin tanımı, 19. yüzyılın başlarında ise değişmeye başlar. Artık nörolojik bir bozukluk olarak değil melankolinin ve depresyonun bir formu olarak düşünülür. Bunda, kavramın çok uzun zaman için yurt özlemiyle eşdeğer görülmesi etkili olmuştur. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nostalji ayrı bir kavramsal statü kazanır (Wildschut-Sedikides vd. 2006: 975). Modernleşme ve kentleşmenin damgasını vurduğu bu yüzyılda metropollerin ortaya çıkması ve bunun verdiği heyecanla nostalji duygusunun yatışacağı düşünülür, ancak bu beklenti boşa çıkar. Aksine modernleşme nostalji kavramını daha da zenginleştirmiş, toplum hayatında yaşanan büyük değişimlerle birlikte farklı nostaljik

durumları işaret eder hale gelmiştir. (Çopuroğlu, 2017: 16) Kavram 21. yüzyılda kültürel çalışmaların ve siyaset biliminin de ilgi alanına girmiştir.

Johannes Hofer nostalji terimini iki Yunanca kelimeyi bir araya getirerek türetmiştir: *nostos* ve *algos*. Yunancada *nostos* dönüş, eve dönüş anlamlarına gelirken *algos* acı, keder, özlem gibi anlamlar taşır. Hofer nostalji dışında, askerlerin ruh hallerinden yola çıkarak kişinin kendi memleketine geri dönme arzusundan kaynaklanan üzgün ruh halini ifade edebilecek iki alternatif sözcüğe de dikkat çeker: *nostomania* ve *philopatridomania*. Bunlar da yoğun bir ev/yurt hasretini ve eve dönmek için karşı konulmaz bir arzuyu, hatta zorunluluğu ifade etmektedir. Nostalji özünde, bir kaybetme ve yerinden edilme duygusunu barındırır. İki görüntünün üst üste bindirilmesinden oluşur: yurt içi ve yurt dışı, geçmiş ve şimdiki zaman, düş ve gündelik yaşam. Bir şeyin şimdiki zamandaki yokluğu şeklinde de ifade edilebilir. Nostaljik zihin geçmişe ait bir zamanın veya mekânın özlemini çeker. James G. Hart nostaljinin tarihlerle değil, zamanla ve çağla ilgili olduğunu ifade eder. Burada *zaman*, çocukluk, gençlik gibi kişinin hayatının belli dönemlerini ifade edebileceği gibi *çağ*, bir kuşağı, tarihsel bir dönemi karşılayabilir (Çopuroğlu, 2017: 2). Diğer bir deyişle, nostalji kavramı kişisel anılardan kaynaklanmakla birlikte kültürel ve tarihi arka plandan bağımsız düşünülemez.

Fred Davis, *Düne Hasret Duymak: Bir Nostalji Sosyolojisi (Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia)* başlıklı çalışmasında üç nostalji türünden söz eder. Basit nostalji (simple nostalgia), her şeyin geçmişte çok daha iyi olduğu kabulünden yola çıkar, bugünü ise olumsuz bir bağlam içinde değerlendirir. Refleksif nostalji (reflexive nostalgia), kişinin kendi nostalji duygusu üzerine düşünmesi şeklinde tanımlanabilir. Kişi nostaljik deneyimine bir başka boyut daha ekler. Yorumlanan nostalji (interpreted nostalgia) tarihsel gerçekliğin ötesindedir. Kişi neden nostaljik hissettiği, bunun geçmişle ilgisinin ne olduğu, belli yerlerde ve anlarda diğerleri bu duygudan uzakken nostaljik hissetmeye neden meyilli olduğu gibi soruların cevabını arar. Bireysel (private) ve kolektif (collective) nostalji ayrımına da dikkat çeken Davis, kolektif nostaljide sembolik objelerin herkes tarafından paylaşıldığını belirtir. Bireysel nostaljide ise sözü edilen objeler ya da anıştırmalar geçmişten kaynaklanır ve kişinin özel hayatına ait biricik referansları vardır (Çopuroğlu, 2017: 22).

Milan Kundera *Bilmemek* başlıklı kitabında nostaljinin etimolojisi üzerinden onun, “doyurulamamış dönüş arzusundan kaynaklanan bir kederi” (2011: 10) ifade ettiğini söyler. Kelimenin diğer dillerdeki kullanım farklılıklarına da değinen yazar³, onun özellikle İspanyolcadaki kullanımı üzerinde durur. Bu dilde *anaranza* kelimesiyle karşılanan nostalji, Latince *ignorare* (bilmemek) sözcüğüne dayanmaktadır. Kundera, yaptığı etimolojik tespitlerin neticesinde nostaljiyi *bilmemenin acısı* olarak tanımlar: “Uzaktasın ve ben sana ne olduğunu bilmiyorum. Ülkem uzakta ve ben orada neler olduğunu bilmiyorum.” (2011: 11).

Nostalji kavramı üzerinde duran bir diğer önemli isim de Svetlana Boym'dur. Yazarın *Nostaljinin Geleceği (The Future of Nostalgia)* adlı çalışmasında kavrama ilişkin ortaya koyduğu tespitler bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Nostalji ilk bakışta bir mekân özlemidir ama aslında farklı bir zamana (çocukluk zamanımıza, rüyalarımızın yavaş ritimlerine) duyulan hasrettir. Daha geniş

³ “Avrupalıların çoğu bu temel kavram için Yunanca kökenli bir sözcük (nostalgie, nostalgia), sonra kökü kendi ulusal dillerinden gelen başka sözcükler kullanabiliyorlar: İspanyollar *anaranza* diyor; Portekizliler *saudade* diyor. Bu sözcükler her dilde farklı anlamsal nüansa sahip. Çoğunlukla sadece ülkeye dönüşün olanaksızlığının neden olduğu hüznü belirtiyorlar; sıla hasreti, gurbet acısı. İngilizcedeki *homesickness* ya da Almandadaki *Heimweh*, Hollandacadaki *heimwee*. Ama bu, bu büyük kavramın daraltılması anlamına geliyor. En eski Avrupa dillerinden biri olan İzlandacada iki ayrı terim kullanılıyor: *söknudur*, genel anlamıyla nostalji ve *heimfra*, sıla hasreti. Çekler, Yunancadan alınan nostalji sözcüğünün yanı sıra bu kavram için *stesk* diye kendi isimlerini ve kendi fiillerini de kullanıyorlar.” Bkz. Milan Kundera, *Bilmemek*, Can Yayınları, İstanbul 2011, s.10-11.

anlamda, nostalji, modern zaman fikrine, tarih ve ilerlemenin zamanına karşı bir isyandır. Nostaljik kişiler tarihi silmek ve özel ya da kolektif bir mitolojiye dönüştürmek, zamanı mekân gibi yeniden ziyaret etmek isterler. İnsanlığın başına bela olan zamanın geri çevrilemezliğine boyun eğmeyi reddederler (Boym, 2009: 16). Boym'a göre nostalji, modernliğin yaşıtı, akrandır. Nostalji ile ilerleme, Jekyll ile Hyde gibidir: Biri diğerinin öteki benliğidir. Nostalji yalnızca yerel özlemin bir ifadesi değil, bizatihi "yerel" ve "evrensel" ayrımını mümkün kılan zaman ve mekâna dair yeni anlayışın sonucudur (Boym, 2009: 17). İnsan yalnız geçmişe nostalji duymaz; nostalji geriye dönük olabileceği gibi ileriye dönük de olabilir. Bugünün ihtiyaçlarınca belirlenen geçmişe dair fanteziler, geleceğin gerçeklikleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Geleceği düşünmek, nostaljik hikayelerimizin sorumluluğunu almamızı sağlar. Bireysel bilinç düzlemiyle sınırlı olan melankolinin aksine, nostalji bireysel biyografi ile gruplar ya da ulusların biyografisi arasındaki, kişisel hafıza ile kolektif hafıza arasındaki ilişkiyi konu alır (Boym, 2009: 17-18).

Boym, iki tür nostaljiden bahseder. Bunlardan ilki *yeniden kurucu nostaljidir* (restorative nostalgia). Yeniden kurucu nostalji *nóstos'u* (ev) vurgular ve yitirilmiş evin tarihaşırı bir tarzda yeniden inşasına teşebbüs eder. Burada gelenek ve hakikatle özdeşleşme gerçekleşir. Diğer bir deyişle yeniden kurucu nostalji kendisini nostalji olarak değil, daha ziyade hakikat ve gelenek olarak görür. Buna, mutlak doğru olarak kabul edilen geçmişin ve yitirilmiş evin yeniden inşasına çalışmak denebilir (Boym, 2009: 20). Yeniden kurucu nostaljinin arkasındaki güdü, mesafe ve özlem duygusu değil, daha ziyade geçmişle şimdi arasındaki tarihsel uyumsuzlıklara dikkat çeken ve dolayısıyla yeniden kurulmuş geleneğin bütünlüğünü ve sürekliliğini sorgulayanlar hakkında duyulan bir endişedir (Boym, 2009: 81).

İkinci tür nostalji ise *düşünsel nostaljidir* (reflective nostalgia). Düşünsel nostalji ise *algia'ya*, özlem ve yitirmeye, hatırlamanın kusurlu sürecine yoğunlaşır (Boym, 2009: 76). Nostaljik başka bir yerin ve zamanın hayali içinde yıkıntılarla, zamanın ve tarihin pasıyla uğraşır (Boym, 2009: 77). Burada özlemin kendisi gelişip serpilir ve -iştiyakla, ironikçe, çaresizce- eve dönüşü erteler. Düşünsel nostalji, insan özleminin ve aidiyetin müphemlikleri üzerinde durur. Gece yarısı melankolileri için basit bir bahane değil, olsa olsa etik ve yaratıcı bir meydan okuma sunabilir. Odak noktasında, mutlak hakikat olduğu düşünölen şeyin geri döndürölmesi yoktur, düşünsel nostalji tarih ve zamanın akışı üzerine tefekkürdür. Tarihsel ve bireysel zamanla, geçmişin geri çevrilemezliği ve insanın sınırlılığıyla daha çok ilgilidir. Bireysel ve kültürel hafızaya odaklanmaktadır (2009: 87). Hafızanın parçalanmış fragmanlarından hazzeder ve mekânı zamansallaştırır. İronik ve mizahi olabilir. Özlem ile eleştirel düşüncenin birbirine karşıt olmadığını gösterir, zira duygusal hatıralar kişiyi merhamet, yargı ve eleştirel düşünceden kurtaramaz (2009: 88). Gerçek eve dönüşten daha önemli olan hatırlanabilir edebi kaçıştır.

4. İstanbul anlatılarında kente nostaljiyle bakış

Melisa Gürpınar anlatılarında, İstanbul'un dününü ve bugününü nostaljik zihnin projeksiyonuyla ele alır. Bu metinler gündelik yaşamın düşünle, şimdiki zamanın geçmişle, şairin bugününü deneyimlediği kentin geçmiş realitesiyle şekillendirilir. Şair anlatıların alanını, Davis'in sözünü ettiği bireysel nostaljiden kolektif nostaljiye doğru genişletir. Bireysel yaşantılardan kültürel hafızaya kapsayıcı bir çerçeve sunar. İstanbul'un değişen çehresi, bu çehredeki bozulma ve bozulmanın geri dönüşsüz bir yıkım halinde tecrübe edilmesi nostalji duygusunu güçlendirir. Anlatılarda Svetlana Boym'un düşünsel nostalji kavramı baskındır. Nitekim bu metinler, tarih ve zamanın akışı üzerine bir tefekkürün tezahürüdür.

İstanbul'da yaşanan kentsel dönüşüm, şehrin yaşadığı son derece hızlı, hatta şehir sakinleri için travmatik olduğu söylenebilecek değişim, kente dair duyarlılığı yüksek olan şairin üzerinde en çok durduğu meselelerden biridir. İstanbul hem kültürel hem de fiziksel bir yoksunluğu yaşamaktadır. Şair, İstanbul'un eski, güzel, müreffeh, görgülü hallerinin bir daha geri gelmeyeceğini bilmektedir. Bu bilgi ise onda bir acıya ve hüznü neden olmaktadır. "Yaşamın hızının arttığı ve tarihsel altüst oluşların yaşandığı bir çağda nostaljinin bir savunma mekanizması olarak kendini göstermesi kaçınılmazdır." (Boym, 2009: 15). Davis'in dikkat çektiği *basit nostalji* kavramı da şairin yaşadığı duygu durumunu açıklamakta yardımcıdır. Anlatıların genelinde geçmişteki her şeyin bugünden çok daha iyi olduğu duygusu hissedilmektedir. Gürpınar, İstanbul'un geçmiş günlerine duyduğu özlemin ağırlığından söz ederken, bu yoğun duygunun kaynağını da sorgular. Yine Davis'in nostalji tanımlarından *yorumlanan nostaljiyi* hatırlatan bu sorgulamanın yanıtını şair olmasında ve artık yaşlanmış olmasında bulur.

Düşünsel nostaljide özlem duygusuyla eleştirel düşünce karşıtlık içinde değildir. Diğer bir deyişle anıların kaynağındaki duygular eleştireliliğe engel teşkil etmez. Anlatılarda da güçlü özlem duygusuna rağmen eleştirel ton oldukça yüksektir. Gürpınar bir zamanlar şehirde var olan bağlardan, bahçelerden, yetişen meyve ve sebzelerden, hastalıklara iyi gelen otlardan, bayram ve yılbaşı sofralardan söz eder. Eski İstanbul'un yeme içme kültürünü ve mutfak alışkanlıklarını uzun uzun anlatır. Doğa, mevsimler ve mevsimler üzerinden şekillenen zaman algısı üzerinde özellikle durur. Ona göre geçmiş mevsimleri somut bir konuymuş gibi anlatmak, yok olan doğayı anlama isteğinden kaynaklanır biraz da. Melisa Gürpınar ciddi bir kent duyarlılığına sahiptir ve anlatılar boyunca kentin hoyratça tüketildiğinin altını çizer. Bireyin doğaya karşı duyarsızlaşmasının, günden güne daha da derin bir ilgisizliğe dönüştüğünü belirtir. Bu ilgisizliğin ise kentin iklimine, tarihine, kültürüne ve bizzat ülkenin kendisine karşı duyulan bir yabancılaşmayı ifade ettiğine dikkat çeker. Kentsel dönüşümün şehirde yarattığı tahribat neticesinde bitki örtüsünün bir "kent makyajından" ibaret görülmesi, çarpık kentleşme, küresel ısınma, sel, kuraklık, orman yangınları, erozyon, yoğunlaşan kent nüfusu, teknolojinin sürekli olarak gelişimi gibi meseleler İstanbul'un geçmiş günleriyle kıyaslanarak ele alınır. Şairin geçmiş zamanı mutlak doğrunun ifadesi gibi görmesi *yeniden kurucu nostaljiyi* aklı getirir. Kentin dün ve bugün arasındaki mukayeseyi geçmişle şimdi arasındaki tarihsel uyumsuzluğu ortaya koymak ve yeniden kurulmuş geleneğin bütünlüğünü ve sürekliliğini sorgulamak amacıyla yaptığı söylenebilir. Gürpınar ayrıca ihtilaller, kardeş kavgaları, enflasyon, terör, politik dincilik ve yabancılaşmadan da yakınır. Sanayileşme, işçi sınıfının durumu ve iç göçü de kentin bugününe ait sorunlar arasında sıralar. Savaşlara, nükleere, kimyasalların doğayı tahrip edecek biçimde kullanılmasına, sanayi artıklarına dair eleştirel bakışını ve karşı duruşunu her yazısında hissettirir. Şair, insanoğlunun para kazanmak ve rant sağlamak adına, mutluluğunu bulduğu ve kendisini özüne en yakın hissettiği doğayı elden çıkardığını, kentin geleceğini de aynı amaçla kurban ettiğini düşünmektedir. Ona göre betonlaşma tarihin kaybidir. Çıkar grupları, insanların yüzyıllar içinde oluşturdukları kültür mirasını yok etmeye kafayı takmış yeni tanrılarıdır:

"Dünyaya ve paraya tapan bir mezhep türedi. Onlar sonbaharda hünnap yemese de bir eksiklik duymayacak kadar gelişmiş beğeniler taşıyorlar. Hiçbir yaşama biçimi, iyi bir marka şaraba ulaşmak kadar özendirici değil kuşkusuz." (2008: 26)

Zenginliğe ulaşan insan, kendi yaşam şartlarını iyileştirdikten sonra duyarsızlaşmaya başlar. Kendi iyilik halinin devamı için sürdürdüğü bencilce davranışlarıyla dünyaya verdiği zararın farkına varmaz:

"Zenginleşen insan, dünyadan soğuyor anlaşılır. Ama dünyayı böyle yaşanmaz ve ölünmez kılan nedenleri kendilerinin de yaratmış olabileceği, hiç akıllarına gelmiyor besbelli." (2008: 32)

Gürpınar, dünyada ve İstanbul'da yaşanan değişimin geri dönüşünün olmadığını, kaybolmuş gerçekliğin bilincinde olduğunu neredeyse her metnin sonunda hissettirir. J. G. Hart'ın nostalji kavramını ele alırken dikkat çektiği, zaman ve çağ ayrımını burada görmek mümkündür. Şair bu anlatılarda hem kendi çocukluğunun İstanbul'unu özlemekte (*zaman*) hem de onun 20. yüzyılın başlarında muhafaza edilerek ortalarına dek aktarılabilen çehresini aramaktadır (*çağ*). Şairin özlediği dünyaya yeniden kavuşamayacağı bilincinde olması Boym'un *yeniden kurucu nostalji* kavramıyla uyusmaktadır. Metinlerde kayıp evin (İstanbul'un) tarihötesi inşası denmektedir. Boym'un kavramsallaştırmasında nostalji, modernlik ve ilerlemenin öteki beni anlamına gelir. İki kavram da ilerisi dışında bir yön bilmeyen, tekrarlanamayan, geri döndürülemez olanı ifade eder. (Özyürek, 2008: 18). Gürpınar da modernleşmeden ve ilerlemeden nasibini alan kentteki bütün yaşama biçimlerinin değiştiğini, tepetaklak olduğunu söyler (www.dunya.com). Modern zaman fikrine karşı isyan duygusu içinde olan şair yakındığı değişimden kurtulmak, bir düş perdesine dönüşen anıların arkasında soluklanmak ister: "Çünkü bendeki İstanbul durmadan anlattığım ve bin bir türlü yorumladığım bir düşe dönüşmüş artık." (Gürpınar, 2009b: 11) Pierre Nora, modern insanların elle tutabilecekleri bir geçmiş duygusunu kaybettiklerini, bu nedenle geçmişe yalnızca arşivlenmiş, yabancılaşmış ya da itaatkârca takip edilen tarihler aracılığıyla erişebildiklerini ifade eder. Nora'nın kendi deyişiyle, "anılar sürekliliğimizin ucunda çünkü artık onlara sahip değiliz." (Özyürek, 2008: 18). Melisa Gürpınar'ın şu sözleri ise bu fikrin başka bir şekilde dile getirilişinden ibarettir:

"Anıları, kapalı kurarak zorlukla yakaladığım bir serçeyi severken öldürdüğüm gibi, çoğu kez istemeden yitirdim. Yazıda kalanlarsa, ne yeterince karanlık, ne de yeterince ışıklı sanırım. Araya benim düş gücümün de girdiğini var sayarsak... Belki gerçeğe çok uzak, belki enikonu yakın. Bilmiyorum." (2008: 36)

Anlatıların tamamında şair, içinde yaşadığı modern dünyanın hiç değilse anılarını yok etmesine karşı bir tavır içindedir. Diğer bir deyişle, değişim karşısında duyulan memnuniyetsizlik hissi, nostalji duygusunu tetikleyen faktörlerin en etkililerinden biridir.

Daha önce de değinildiği gibi geçmiş, insanların doğaya karşı daha sorumlu davrandığı, daha dikkatli ve duyarlı olduğu bir dönemi işaret eder. Ne artık o eski doğal güzellikler kalmıştır, ne de o güzelliklerin değerini bilecek bir nesil. Şimdiki çocuklar İngilizceyi çok iyi bilirken ne bir Türkçe çiçek adını ne de onun benliklerindeki nesnel karşılığını anımsayacak durumdadır. Şair sözü edilen duyarsızlaşmanın sebeplerini küreselleşmede arar:

"Demek ki yitirdiğimiz yalnızca doğaya ait değerler değil. Bir kente -köy de olabilir-, onun iklimine, tarihine, kültürüne, giderek bir ülkeye ait olduğunun bilincine de uzaklaşmış bu toplum. Bu, küreselleşmenin, gelişmekte olan ülkelerde yarattığı ilk körlük, ilk duyarsızlık mıdır acaba?" (2008: 54)

İstanbul'un denizi de artık canlıların yaşam alanı olmaktan çıkmış, zehirlenmiş bir denizdir. Kent insanının denizle kurduğu ilişki bu nedenle değişmiştir. Denizin temiz olduğu zamanlarda hem balık çeşitliliği fazladır hem de insanların günlük rutinlerinde yüzmek, sandalla gezintiye (lüfere) çıkmak gibi eylemler vardır. Diğer bir deyişle, şehrin en önemli unsuru olan denizin hayatın daha çok içinde olduğu zamanlardır bunlar. Gürpınar'a göre insanlığın uygarlaşması, bombalarını ve nükleer silahlarını okyanusta denemesi, uzay dönüşü kapsüllerin denize inmesi ve bunların neticesinde de teknoloji ürünleri ve sanayi artıklarıyla denizi zehirleyip öldürmesi bugün gelinen durumu hazırlamıştır:

"Evet, öldürdü. Eğer öyle olmasaydı, ben şimdi oltalarını hazırlıyor olmaz mıydım evde. Denizle birlikte ölen balıklardan biri, belki de benim sinek iğneme yaklaşıyordu. Koca kafalı aptal bir mezgitti

örneğin, ağzı yırtılıp kaçacaktı. Ben onu avlayabilseydim, neslini tüketmezdim kuşkusuz. Bir beslenme zincirinin içinde, sürüp gidecekti işte yaşama uğraşımız. Olmadı.” (2008: 58)

Şair bir zamanlar her semti bostanlarla çevrili olan İstanbul'da yazın, mevsim meyve ve sebzelerinin manavlarda ya da eşekli seyyar satıcıların küfelerinde görünmesiyle başladığını anlatır. Topatan kavunu, kızartma kokuları, bahçelerde bodur ağaçların altında yanan ampullerle kuşanan kent ve kent sakinleri masalsi bir atmosfer içinde verilir:

“Bahçelerde bodur ağaçların altındaki çıplak ampuller hep yanar, babalar atlet fanilalarını bir üniforma gibi hiç üzerlerinden çıkarmadan, sessizce Marmara şarabı içerlerdi (...) Bordamıza, boş rakı şişesinden tahta plaj takınyasına kadar her şey usul usul dokunurdu. Balık tutarken iyot kokusuyla sarhoşlandığımızdan olacak, biz bunu hiç yadırgamazdık.

Yaz özellikle azınlıkların ve âşıkların Adalar'a akın ettikleri bir mevsimdi. İlkbaharda ada vapurundan mimozalarla inen gürültücü adaların yerini, kalabalık vapurların en kuytu yerini seçen âşıkların sessizliği aldı mı, yaz gelmiş sayılırdı artık. Bitmeyen, sonsuz yazın büyüyle, ada dönüşünde ellerindeki yasemin demetiyle, taçlandırıldıkları bağıllık yeminlerini belki de.” (2008: 80-81)

Şairin bu tasvirinde sosyal gerçeklik masalsılaştırılmış, anımsamanın düşsel atmosferinde belirsizleşmiştir. Nitekim düşünsel nostalji hafızanın parçalanmış fragmanlarından hazzeden nostaljik bakışın mekânı zamansallaştırdığını söylemektedir. İstanbul bir mekân olarak zamansallaşır ve anılar yoluyla ziyaret edilebilir hale gelir. Şair İstanbul'u anlatan yazılarında amacının unutulmuş düşlerin, anımsananların, söylentilerin bir potada eritilerek genç kuşaklara masal tadında sunulması olduğunu dile getirmektedir (2009b: 12). Gürpınar devam eder. Bu dönemde turfanda bir yiyeceği alabilmenin dönemin palazlanmış şeker demir krallarının ve dünya savaşı yıllarında çoğalmış karaborsacıların harcı olduğunu anlatır. Bu yıllar soylu İstanbulluların da henüz çok tutumlu olduğu yıllardır. Vapur iskelelerinden suya atlayan çoğu taşralı çocuklar sayılmazsa yaz ilerlemeden kimse denize girmez. Bugünün çocukları yaz sonunda Adalar'dan kente inen kocayemiş sepetlerini de hiç görmemiştir. Çünkü yarım yüzyıl içinde, değil ekip biçecek, ayak basacak toprak kalmamıştır. Yarım yüzyıl öncesinde insanlar doğayla iç içe yaşarken, yeşile ve maviye doyarırken bugün insanın doğayla ilişkisi sona ermiş vaziyettedir. O yaz mevsimleri, o deniz, o kocayemiş sepetleri artık yoktur. Geri dönüşsüz bir kayıptır bu. Söz konusu duygu durumu da düşünsel nostaljiye uygundur. Bir zamanlar var olanların bugünde olmayışının verdiği acı ve özlem yeşertilir. Umutsuzluk büyütülür:

“Bugünden sonra artık bu bahçeler, yarına hazırlanan insanlarla paylaşılacak. Kimileri gidecek, kimileri biraz daha uzunca bir süre kahr gibi olacak ama onlar da yerlerini başkalarına bırakacaklar. Ve şu görünmeyen meyva ağaçları, kesilecekleri güne kadar, bu kentte yaşayan insanlar için, ellerinden geleni yapacaklar. Sonra bir gün, milyonlarcası birden kesilecekler. Yerlerini yeni insanlara, yeni evlere bırakmak için.” (1992: 19)

Gürpınar'ın anlatılarında üzerinde ısrarla durduğu bir diğer mesele de iç göçtür. İç göç kentteki sosyal ve kültürel yapı üzerinde etkili olmuş, şairin kentle ilgili eleştirilerinin odağına yerleşmiştir. Gürpınar'a göre Anadolu coğrafyasının insanı, yoğunlaşmış bir yıldız gibi tehlikeli boyutlarda gelip yerleşmiştir kente. Bunun sonucunda da pek çok yaşama kültürü, birbirini ezmeye, sıkıştırmaya başlamıştır. Ancak şair bunu zamanla kabul etmiştir:

“[Gürpınar] geçmiş zamanın İstanbul'unu anıp değişime direnmek ve yeniyi yok saymak yerine onlarla birlikte var olmayı tercih eder. Bundan sonra zihinde şekillenen kent imgesinde, göçmenlerin ve taşralının da ayrı düşünülmemeyeceğini ve İstanbul'un böyle çoğulcu bir kimlik kazandığını duyurur.” (Aydın, 2017: 244)

Şair yalnızca bu konuda değil kentin geçirdiği diğer değişimler karşısında da aynı tavrı sergiler. İsyani zaman içinde zorunlu bir kabule dönmüştür. Kabul etmek zorunda kalmak ise değişimi benimsemek ve

özümsemek anlamına gelmez. Şair bu nedenle çareyi anılara sığınmakta bulmuş, geçmiş günleri hatırlamak ve yazmak sancılı da olsa eylemin iyileştirici yanı ağır basmıştır:

“Kentin içindeki kimliğini bir ev sahibi olarak dile getirirse de kendi payına düşen değişime alışamaz. Onu mutsuz eden İstanbul’un taşralıya açılması değil; gelen nüfusa yer açmak ve daha çok kazanmak uğruna heba edilen ahşap evler, bunların yerine beton yığınlarının dikilmesidir. Şiirlerinde bir metafora dönüşen ahşap evden ve bahçelerden kopup bir apartman dairesinde yaşama mecburiyetinde olması onu sınırlandırır. Kurduğu ‘iskete kuşu’ bağdaştırmasıyla doğasından koparılmış olmanın yarattığı yabancılaşmayı imler. Kente sahip çıkan bir İstanbullu olarak kendini, göğü görünmez kılacak derecede yükselen binaların içine sığınmış, diğer yandan yönünü kaybetmiş bir şekilde çizer.” (Aydın, 2017: 244-45)

Gürpınar’ın kente göç yoluyla gelen Anadolu insanıyla kurabildiği tek ortaklık da nostalji duygusunda kendini gösterir. Göç edenler de tıpkı eski İstanbul kızları gibi, geride bıraktıklarının anılarıyla yaşamaktadır. Gönülleri buldukları yerden çok uzaktadır. Kentsoylu İstanbullular şehrin eski günlerine nostaljiyle bakarken, göç ederek o zamana dek var oldukları, var ettikleri mekanları bırakıp gelenler de arkalarında kalan yaşam alanları için benzer duygular içindedirler (2008: 81).

Gürpınar sanayileşmenin, işçi sınıfının sorunlarının ve iç göçün İstanbul’un çehresini geri dönüşsüz biçimde değiştirdiğini düşünür. Kent yaşamının tüm pratikleri bunların neticesinde farklılaşmış, zarara uğramıştır. Şairin 20. yüzyılın ilk yarısı ve sonrasını tahayyül edişinde kolektif hafızanın unsurlarına göndermeler bulunmaktadır:

“(…) Ne miting, ne grev, ne bar, ne müzik, ne restoran var kentte. Birkaç statta top oynanıyor, o kadar. Emekliler kayıkla balığa çıkıyor, tavla oynuyor. Orta yaşlılar, Boğaz vapuruyla Kavaklar’a gidiyorlar her hafta sonlarında, gençler ise plaja. Eğlencenin ve eğlenmenin, -bayram yerleri, cambaz ve hokkabaz dışında- bir anlamda ayıp ve günah olduğu, kadınların ancak düğünlerde, hamamda ve genç Cumhuriyet’in okullarında yeni yeni ortaya çıktığı, erkeklerin saza gittiği için hovarda sayıldığı, 20. yüzyılın ilk yarısı ve sonrası...” (2008: 79)

İç göçün kent üzerindeki olumsuz etkisi yalnızca İstanbul’u çirkin apartmanların, eski ve pis vapurlar ile trenlerin kenti yapması değil, aynı zamanda değişen sınıfsal yapılanmaların da etkisiyle bir restoranlar kentine dönüştürmesidir. Yeme içme kültürünü ve adabını sahiplenebileceği en kolay değer olarak gören yükselen burjuvazi kentte sayısız yeni mekânın açılmasına yol açmıştır (2008: 91). İstanbulluların tatil ve yeme içme alışkanlıklarını anlatır. Şehrin yeme içme kültüründe yaşanan farklılaşmayı, İstanbul’un gündelik hayatını etkileyen ve onu dönüştüren mevzulardan biri olması nedeniyle son derece önemli bulur. Osmanlı mutfağı ve Anadolu’nun yöresel mutfağı kentle tanışmış, Türkiye kendi kendine yeten bir tarım ülkesiyken en temel besin ürünlerini dahi ithal etmek zorunda kalmış, ibadet, ikram, yardımlaşma hedefinden sapmış (kent alanlarına yerleştirilen halka açık iftar sofraları) ve kapitalizm ile onun güdümünde işleyen siyasetin icraatlarına karşı yaşanan duyarsızlaşma gitgide büyümüştür. Şair şehrin tamamının yoksulluk, çok büyük bir kısmının ise açlık sınırında yaşadığına da dikkat çekmektedir.

Gürpınar’ın “birey olmalarına izin verilmemiş, olanak sağlanmamış, feodal düzen kalıntısı yığınlar” şeklinde tanımladığı grup kentte de köyde de durmadan çekirdek yemektedir. Bunun için sokaklar, caddeler, parklar, gazinolar, sinemalar çöplerle ve kabuklarla sıvalıdır. Bunun altında, binlerce yıl öncesinden kalma ham bir özgürlük duygusunun yattığını düşünen şair, üretimi olmayan insanın yaşama alışkanlıklarının da hoyratça kirletmelerle biçimlendiğini ifade etmektedir (2008: 42).

Melisa Gürpınar’ın anlatılarda İstanbul’un sağlık, eğitim, altyapı gibi ikincil sorunlarına yer verdiği de görülmektedir. Yarım yüzyıl öncesinin İstanbul’u dünyanın en az ışıklandırılmış kentlerinden biridir.

Karanlıkla cezalandırılmış gibi görünen kentte özellikle kadınlara ve çocuklara gece hayatı yasaktır. Özellikle çocuklar, bahçelerde dolaştığı söylenen hırsızlar ve hayaletlerle, su içmeye kuyu başlarına inen cinlerle korkutulur. İnsanlar kendilerine uğursuzluk getirmemek için aynaya dahi bakmaz (2008: 124). İstanbul artık yaşadığı değişimin tesiriyle ışıklı ve bir yüzüyle de çok zengin bir kent görünümündedir, ancak tarihsel varlığını yitirmekte ve uygar dünya içindeki yeri kararmaktadır (2008: 135). Bir köy-kent olarak adlandırılabilir İstanbul, her yönüyle ülkenin simgesi konumundadır. Diğer bir deyişle, bu köy-kentin her köşesinde Türkiye'nin başka bir kenti ve başka bir kültürü, töresi soluk alıp vermektedir (2009a: 139).

Şair Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950'li yılları ve iktidarın kent politikalarının İstanbul üzerindeki etkisini de süregelen eleştirilerine ekler. İstanbul'da gelişmiş ülkelerin gereksindiği montaj ve yedek parça sanayiinin kurulmasına hazırlık amacıyla yeni yollar açılmakta, bu yolların açılabilmesi içinse mescitler, türbeler, çeşmeler, mezarlıklar da dahil olmak üzere, kent insanının nefes aldığı alanlar yok edilmektedir. O vakitler bu tarih ve kültür kıyımının nasıl ve ne kadar süreceğini, felaketin boyutlarını kestiremediklerini ekler şair. Bunun yanında bireysel yıkımlara da dikkat çeker. Söz gelimi kendi ailesi sınıf düşerek yoksullaşmıştır. Bir kuşak öncesinin hayatıyla gün arasında çok büyük bir uçurum vardır:

“Acıbadem'de 1950'de bir 'konak yavrusu' denilen türden tahta ev satın almak, onun iki dönümcük küçük bahçesine tıklıp kalmak, bir utanç konusu büyükannem için. Kızıltoprak, Sultanahmet ve Yerebatan'dan geçmek bile istemiyor kırgınlıklarını nedeniyle.” (2008: 127)

Açılan yolların çoğalmasa, ara sokaklara kadar asfalt ve altyapının döşenmesi, kentin yerli yabancı arabalarla dolmasıyla kentin bozulma süreci devam eder. Bitki örtüsü ve tarihsel doku betonların altında kalır. Çirkin bir insanlık macerası sahneye konur. Kıran kırana yağmalanır kent. Soylu İstanbullular ise unutulup giderler (2008: 133). Buraya kadar sıralanan, doğada, kentin kültürel ve fiziki yapısında yaşanan bozulmalara getirilen eleştiriler ile eleştirilerin dile getiriliş şekli de düşünsel nostalji kavramıyla okunabilir. Bireysel ve kolektif hafızanın en azından yazı yoluyla korunması amaçlanır. Aynı mevzuların tekrar tekrar ele alınması da şairin zamanın geri çevrilemezliğine boyun eğmemek için takındığı bir tavidir. Başka bir yerin ve zamanın hayali içinde yıkıntılarla, zaman ve tarihin pasıyla uğraşan bir nostaljiktir o; özlem ve yitirmeye, hatırlamanın kusurlu sürecine yoğunlaşır:

“Bir gün küçük bir sepet kocayemiş almıştık Ada İskelesi'nden. Başka bir gün Tarabya'dan ahududu, Osmanlı çileği... Nerede onlar şimdi? Bulduğumuz her şeyi paylaşır ikram ederdik. Sakız reçeli, yanında su... Dağıttırdık helvayı aşureyi. Neredeyse kiloyla alınırdı bir zamanlar çam fıstıkları, eğer yoksa bahçede ulu bir fıstık çamı. Sanırdınız ki bizden zengini yoktu. Küçük şeylerle gönlünü de zengin tutma becerisini gösteren eski usul bir görgülülüktü bu.” (2008: 188)

Aşağıdaki pasaj ise düşünsel nostaljide eve dönüşü erteleme ve aidiyetin müphemleşmesine güzel bir örnektir. Zaman zaman İstanbul'u sevmekten yorulduğunu hisseder şair. Kenti anıların düş ve gerçekle kaynaşan aynasında yeniden görmeye çalışmak ona beyhude bir çaba gibi görünür. Kaybedilenler geri dönmeyecektir. Ayrıca, nostaljinin tarihsel gerçekliği mitleştirilmesi şairin kendisi tarafından da dile getirilir. Onun bu anlatılarla yapmaya çalıştığı İstanbul'u bir tarih ve masal olarak anlamlandırmak, böylelikle de zamanı mekân gibi ziyaret edilebilir kılmaktır:

“Böyle bir küresel ortamda, İstanbul gibi bir kenti sevmekten vazgeçmenin, bugün görülen yaşanan bir kent olarak değil de, bir yaşama kültürü, bir iklim, bir coğrafya, bir tarih ve masal olarak İstanbul'u anlamlandırmaya çalışan zavallı yüreğimi susturmanın, zamanı gelmedi mi sizce? Bahçeleri anlatmanın ne gereği var, bilen mi kaldı çiçek adlarını? Mevsimlerin bahçelere nasıl dokunduğunu hayat bilgisi kitapları bile anlatamaz artık çocuklarımıza. Ağacı toprağı tanımayan kuşakların sevgi dağarcığına, çoktan kaskatı betonlar döküldü. Kar ise zaten kimseye göstermiyor kendini artık

İstanbul'da. Bütün yoksunluklarımızı daha da açığa çıkararak ama bir sevinç yükü gibi çatıya yığılan karı da özleyecek lüksümüz yok. Tek bir nostaljik tramvayın çançanlarıyla kenti uyandırabilmek mümkün mü bugün?" (2008: 213)

Son olarak, nostalji kavramı Türkçenin müstesna sözcüklerinden *hüzünü* anmayı da gerektirmektedir. Melisa Gürpınar için *hüzün* nostaljik duygunun bir sonucudur. "Hüzün Kentlidir" başlıklı yazısında kent yaşamında hüzün duygusunu yaşayabilmenin bile bir lükse dönüştüğünden söz eder. Kentte yaşayan insanları sarmalayan yaşama biçimi, yalın ve içtenlikli değildir. Bireyi her anlamda çağdaş hayatın ona yüklediği sorumluluklarla boğuşturan sistemde, kimsenin bu duyguyu yaşayacak vakti yoktur. Kent insanına zamanla yarışmak, acımasız iletişim ağı içinde çırpınmak, dünyanın bin bir türlü haline tanıklık etmek gerilim ve ilgisizlikten başka bir şey kazandırmaz. İstanbul'da, kişi başına düşen yeşil alanın yok denecek kadar azlığı, kültür tüketiminin yetersizliği, adaletsizlik, deprem gerçeği, ekonomik krizler, muhtemel savaş senaryoları, caddelerde kol gezen suç ve suçlular arasında hüzün duygusunu yaşamak lükse dönüşmektedir. Oysa hüzün kentin ve kentte yaşayanların ayrılmaz bir parçasıdır (2008: 136-37). Orhan Pamuk da *İstanbul: Hatıralar ve Şehir* başlıklı kitabında hüzünü İstanbul ile ilişkilendirir. Hüzünü melankoliden ayıran şey, tek bir kişinin duyduğu melankoli değil, milyonlarca kişinin ortaklaşa hissettiği bir kara duygu olmasıdır. Bu duygu şehirle içinde yaşayanları birleştiren benzersiz bir duygudur (Pamuk, 2010: 92).

Türk edebiyatında geçmişten bugüne İstanbul'la özdeşleşmiş birçok yazar ve şair bulunmaktadır. Bunların arasında Nedim, Yahya Kemal, Abdülhak Şinasi Hisar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Samiha Ayverdi, Sait Faik ve Selim İleri ilk akla gelen isimlerdendir. 1950 sonrası dönem içinde Melisa Gürpınar'ı özel bir yere koymak gerekmektedir. Zira o, "devraldığı yaşama kültürüyle beraber kendi iç deneyimlerinden, anılarından yola çıkarak, bir gerçekçilik duygusunu da kaybetmeden az rastlanır duyarlıklarla eşsiz denemeler kaleme al[mıştır]" (Kahraman, 2010: 153).

5. Sonuç

Anımsama, geçmiş zamanı hatırlayış, bugünden düne bakış Melisa Gürpınar'ın İstanbul anlatılarının odak noktasını oluşturmaktadır. Yazma süreci sancılı ve acı verici olsa da şair bu anlatılarda anılardan kaçmanın imkansızlığını, geçmiş yaşantıları dile dökmenin kaçınılmazlığını dile getirmiştir. İstanbul anımsamanın başat öznesidir. Gürpınar için doğup büyüdüğü, ait hissettiği bu kentin yıllar içinde geçirdiği değişimi anlatmak bu kenti yeniden var etmek anlamına da gelmektedir. Bu saikle İstanbul anlatılarında kenti tüm yönleriyle ele alır, onun değişen yüzlerini işler. Toplumsal hayat, günlük yaşam pratikleri, gelenek ve görenekler, kent insanının doğadan kopuşu gibi konular yitirilen ve özlenen değerler olarak ele alınırlar. Bu nedenle metinlerin nostalji kavramı ışığında incelenmesi uygundur. Zaman, yaşlılık, ölüm, kentli bir duygu olduğunu düşündüğü hüzün, şiir ve şairin kentle buluşması da anlatılardaki nostalji duygusunu besleyen yardımcı temlerdir. Şair kaynağını gerçeklikten almakla birlikte düşle, belirsizlikle silikleşen anılarla meşguldür. Hatırlamanın netlikten uzak yapısına yoğunlaşmaktadır. Anlatılar buradan hareketle, Svetlana Boym'un yeniden kurucu nostalji ve düşünsel nostalji kavramlarıyla okunduğunda zengin çıkarımlara varılabilmektedir. Özellikle anlatılara yansıyan baskın duygu durumunun düşünsel nostaljiyle açıklanabildiği görülmektedir. Anlatılarda İstanbul tarihi özel bir mitolojiye dönüştürülür. Modern zaman fikrinden ve ilerlemeden yakınırlar. Nostaljik zihnin özlem duygusu bireysel ve kültürel hafızaya bağlanır. Gürpınar kültür yoksunlaşması içinde olduğunu düşündüğü İstanbul'u anlatırken eleştirel bir dil ve üslup kullanır. Eleştirelilik umutsuzluk ve çaresizlik duygularıyla yan yanadır. Çaresizlik düşünsel nostaljide nostaljik zihnin *nostos'tan* (eve dönüş) çok *algos'a* (acı, keder) odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Kaybedilen zamanın geri getirilemeyecek olmasının geleceğe bakışı da şekillendirdiği, kayıptan duyulan kederin ifadesine yoğunlaştığı

görülmektedir. Metinlerde düşünsel nostaljinin detaycılığı da kendini hissettirir. Kent kültürüne ve bireysel hafızaya dair unsurların son derece detaylı bir biçimde, yer yer tekrarlarla aktarıldığı görülmektedir.

Hem Doğulu hem kadın hem de şair olmanın bir cellâdın ipiyle üç kere asılmak olduğunu söyleyen şaire göre direnebilmek bütün kırılğan mevzuları incitmeden şiire dönüştürebilmekten geçer. Anlatılarına sinen nostaljik bakış bir tür zorunluluk, kendi ifadesiyle hem Doğulu hem şair hem de kadın olmasının onu içine hapsettiği kaçınılmaz bir duygu durumu ve anlatı izleği olarak görülebilir.

Kaynakça

- Aydın, Sena (2017), *Melisa Gürpınar'ın Hayatı, Edebî Fikirleri ve Şiirleri (1941-2014)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Boym, Svetlana (2009), *Nostaljinin Geleceği*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis.
- Calvino, Italo (2014), *Görünmez Kentler*, çev. Işıl Saatçioğlu, İstanbul: Yapı Kredi.
- Çopuroğlu, Büşra (2017), *Cities Of Nostalgia: Collision Of Past, Present And Memory in Space in Nostalgia, The Black Book and Ignorance*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fiorito TA and Routledge C (2020), "Is Nostalgia a Past or Future-Oriented Experience? Affective, Behavioral, Social Cognitive, and Neuroscientific Evidence", *Frontiers in Psychology*. 11:1133.
- Gürpınar, Melisa (1992), *Yeni Zaman Eski Hayat*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Gürpınar, Melisa (2008), *Dul Evinde İncesaz, İstanbul Anlatıları*, İstanbul: Gürer.
- Gürpınar, Melisa (2009a), *Mühür Kesesi, İstanbul Anlatıları*, İstanbul: Gürer.
- Gürpınar, Melisa (2009b), *Çamlıca'dan Yeldeğirmeni'ne Rüzgârın Peşinde*, İstanbul: Heyamola.
- Kahraman, Alim (2010), "İstanbul ve Edebiyat", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8 Sayı 16, ss. 149-170.
- Kundera, Milan (2011), *Bilmemek*, çev. Aysel Bora, İstanbul: Can.
- Özyürek, Esra (2008), *Modernlik Nostaljisi, Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Pamuk, Orhan (2010), *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, İstanbul: İletişim.
- Sezer, S. (2 Şubat 2022). *Kaybolan bir kente ağıt...İnsanokur*. <https://www.insanokur.org/dul-evinde-incesaz-melisa-gurpinar-kaybolan-bir-kente-agit/>
- Şüyün F. (2 Şubat 2022). *Onlar, geçmiş zaman düşüydü*. Dünya. <https://www.dunya.com/ozel-dosya/quotonlar-gecmis-zaman-dusuyduquot-haberi-153254>
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi Cilt:1* (2010), "Melisa Gürpınar", İstanbul: Yapı Kredi.
- Wildschut T and Sedikides C vd. (2006), "Nostalgia: Content, Triggers, Functions", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 91, No.5, 975-993.